

Krajinou mezolitických lovců a sběračů...

In the landscape of the mesolithic hunter-gatherers...

Katarína Čuláková

Abstrakt

Text je úvahou na téma vztahu mezolitické populace ke světu kolem ní a nad možnostmi, jak jej archeologicky uchopit. Text je prezentací vybraných závěrů dizertační práce autorky. V textu je prezentováno několik různých modelů, jak by mohl být vztah k prostředí vnímán lovci a sběrači. Na teoretický úvod navazují úvahy o tom, jakým způsobem je tento vztah možné zaznamenat v archeologickém materiálu. Závěrečné pasáže se pak věnují tomu, co víme o vztahu člověka a prostředí kolem něj v období mezolitu ve střední Evropě.

Abstract

This article is a reflection about relationship between mesolithic population and the world around them, and also about the possibilities how can archaeology trace this relationship. This article presents chosen interpretations from authors doctoral thesis. There are presented several concepts how hunter-gatherers could understand their place in the world around them. After theoretical introduction there are presented some ideas where we could see some traces of this relationship in archaeological record. Finally there are some concluding remarks as a summary of what do we know about relationship of mesolithic people and space around them in central Europe.

Klíčová slova: střední Evropa – mezolit – sídelní strategie – krajinná archeologie

Key words: Central Europe – Mesolithics – settlement strategies – landscape archaeology

Pro lovecko-sběračské společnosti se hlavně v minulosti užívalo termínu kořistnické. Tento termín kladl důraz na to, že si člověk bral z přírody kolem, že kořistil. Toto uchopení vztahu člověka a prostředí kolem něj je však značně jednostranné. Byť je vztah člověka a přírodního prostředí pro libovolné období pravěku pouze v rovině dohadů a polemik, rádi bychom v tomto textu navrhli několik možností, kudy by se naše porozumění světu mezolitických lovců a sběračů mohlo ubírat. Nejdříve nastíníme pravděpodobnější pojetí vztahu člověka ke krajině kolem něj. Dále bychom uvedli pár ilustračních příkladů z české krajiny. Text je možno uzavřít úvahami o tom, jak lze nahlížet na vztah lovců a sběračů k prostředí, v němž žili. Vůbec totiž nemuselo jít o dravé kořistění člověka v divoké přírodě.

Jeden ze základních rysů, který určuje vztah k přírodě v západní civilizaci, je přísná dualita člověka a přírody, která má kořeny v osvícenské filozofii.

Důraz *R. Descarta (2003)* na člověka, jakožto jediného tvora schopného myslet způsobil, že je člověk z hlediska evropského myšlení vnímán jako něco, co stojí mimo přírodu. Avšak tento přístup není pravděpodobný ve společnosti mezolitických lovců a sběračů. U přírodních národů obecně je člověk obvykle vnímán jako součást přírody. Paralely lovců a sběračů, u nichž je vztah k tomuto prostředí alespoň do jisté míry znám, jsou z hlediska přírodního prostředí velmi vzdálené tomu, co je možné očekávat ve střední Evropě v období mezolitu. Přesto je u těchto společností obecně možné pozorovat bližší vztah k přírodě, než je typický pro naši společnost, lidé sami sebe vnímají jako její součást, různé živly jsou chápány jako něco, co ovlivňuje život člověka a s čím je člověk spjatý. Příroda není vnímána jako něco divokého, strašidelného, nedostupného nebo snad cizího. V Evropě se poměrně dlouho udržel blízký vztah k přírodě např. ve Finsku, kde byla až

do novověku vnímána jako místo, kterému sice chybí chodníky a cesty, ale je k dispozici pro rozumné využívání (Okkonen 2007). V tomto ohledu jsou pochopitelně jakékoliv analogie problematičtější (Jordan 2006). Z dostupných informací o mezolitické kultuře se přesto jeví poměrně pravděpodobným, že se jejich vztah ke světu kolem podobal právě tomuto finskému modelu. Kořistění nemuselo být nutně tím, jak člověk svou pozici ve světě vnímal, spíše mohlo jít o žití ve světě, který něco poskytuje člověku a něco zase člověk světu.

Vztah mezolitických lidí k tomu, co je obklopovalo, je obtížně uchopitelný. Možnosti interpretace vztahu lidí ke krajině kolem sebe jsou složité pro všechna prehistorická období a pochopitelně se uchopitelnost tohoto tématu komplikuje, čím hlouběji se do minulosti ponoříme. Pro tak vzdálené období, jakým je mezolit, je možné čerpat z polohy nalezišť v krajině, přičemž však interpretace významu jejich umístění je značně problematická. Paralely pro toto období jsou obvykle čerpány z výzkumů etnoarcheologických a etnografických (Reybrouck van 2012, 323). Na tomto poli je pak takřka nemožné se ubránit určité míře spekulací. Avšak spolu s C. Tilleyem lze tvrdit, že „*the significance of landscape for different populations cannot be simply read off from the local ‘ecological’ characteristics of a ‘natural’ environment*“ (1994, 67).

Nejoblíbenějším způsobem, jak vysvětlit chování člověka ke krajině kolem sebe, jsou modely založené na propočtech potenciálního maximálního počtu lidí, který se mohl v tom kterém prostředí uživit (Jochim 1998, 14). Tento přístup umožňuje poměrně exaktní způsob uchopení veličin a lze jej jednoduše aplikovat i v prostředí, kde máme malé množství informací o společnosti, protože ve velké míře vychází především z rekonstrukce přírodního prostředí a propočtu možností obživy. Na druhé straně pak stojí modely, které se snaží pochopit vztah člověka ke krajině nikoliv na ekologické/ekonomické bázi, ale v rovině myšlení (Tilley 1994, 8). V těchto přístupech je míra možných spekulací vyšší. Snaží se najít a uchopit to, co je ve vnímání světa společné pro všechny lovecko-sběračské společnosti a toto aplikovat na archeologická data (Ingold 2000).

Mezolitický člověk – lovec musel mít ke světu kolem nějaký vztah, avšak mohl jej vnímat různě. Jestli se toto uchopení světa nejlépe blížílo chápání světa jako prostředí (které mně obklopuje, ale nevytvářím jej), nebo přírody (nezkrotná veličina, se kterou musím v případě ohrožení soupeřit), anebo spíše šlo o krajinu (jejíž jsem spolutvůrcem) je obtížné zjistit. Pro porozumění způsobu, jakým člověk ke světu kolem sebe přistupoval, je však důležité se nad těmito otázkami alespoň zamyslet. Pokud se tedy oprostíme do nejvyšší možné míry od dnešních

kulturních konceptů, lze po vzoru vztahu nedávných lovců a sběračů uvažovat o tom, že i mezolitičtí lovci a sběrači nevnímali dualitu sebe a světa kolem, ale že sami sebe chápali jako jeho součást (Ingold 2000, 43). Svět kolem tak může být chápán hlavně skrze každodenní činnost, nepopisuje jej jako něco vnějšího, ale jedinec vnímá sám sebe jako jeho součást (Tilley 1994, 38).

Jednou z možností je vnímat mezolitického lovce a sběrače jako někoho, kdo ke světu kolem přistupoval velice oportunisticky, což se zjednodušeně řečeno projevovalo hlavně pestrostí subsistenčních strategií (Kind 2006). Podstata pochopení vztahu mezolitických lovců a sběračů ke krajině je složitá, obvykle se děje buď na teoretické rovině (Ingold 2000), anebo pak spočívá ve studiu archeologického materiálu (Jochim 1998). Teoretická rovina se věnuje hlavně pochopení toho, jak si lovci uvědomovali svět kolem sebe, jejich vnímání prostoru apod. Velký důraz je zde obvykle kladen na správné užití pojmů a oproštění se od chápání světa typického pro západní civilizaci. Tato rovina je velmi obtížně propojitelná s prezentací dat archeologických. Protože ta poskytuje pouze zlomek obrazu, a tak obvykle pomocí nich není možné popsat celou hloubku tohoto problému. Po přísné kritice nálezů totiž obvykle zůstává příliš velké množství otazníků, než aby bylo možné s jejich pomocí zodpovědně mluvit o vztahu mezolitického člověka ke krajině kolem něj. Tento začarovaný kruh ve většině archeologických situací není možné prolomit, protože tvrzení, která z dat plynou přímo, jsou nejednoznačná. Přesto nelze pochybovat o významu vztahu ke světu i u lovců a sběračů, který však patrně ani v minulosti nebyl něčím, co se primárně konstitovalo v mysli, jak činíme dnes my, ale mnohem spíše byl svět vnímán „všemi smysly“. Člověk tak byl jeho integrální součástí a takto i sám sebe vnímal (Ingold 2000, 60). Archeologie se sice patrně nikdy nepropracuje k dokonalému a úplnému pochopení místa člověka v přírodě, ale jejím cílem by mělo být pochopení vztahu minulých populací ke specifickým místům – k těm, u nichž je toto přiblížení se minulé realitě možné. Významy jednotlivých míst v krajině je pak důležité uchopit co nejkompaktněji, snažit se je pochopit do jejich hloubky a v jejich úplnosti. Zároveň tak nevnímat jednotlivé významy jako různé vrstvy, ale spíše se snažit pochopit spojitost mezi nimi a interpretovat tak jejich celkový smysl (*ibid.*, 208). Vztah mezolitických lovců a sběračů ke světu kolem nich lze nazírat jednak prostřednictvím rozmístění nalezišť v krajině (jejich vztah ke specifickým krajinným dominantám), dále jejich porozuměním časovosti krajiny (Ingold 1993), ale také studiem projevů tzv. umění, skrze spodobnění světa kolem (Płonka 2003, 190).

Tyto první teoretické úvahy vychází z větší části z filozofie postmoderní, kdy je završením těchto

úvah fenomenologické chápání krajiny ve vztahu k archeologickým datům (Tilley 1994, 37). Tento přístup má své sporné stránky, zvláště u společností, které v minulosti nevytvořily výraznější struktury, jež by nám lépe pomáhaly pochopit, jak vnímají svět kolem sebe. Přesto nám tento přístup umožňuje vzdálit se od věci a přiblížit se k lidem. Protipólem postmoderního uvažování jsou teorie vycházející z evoluční teorie darwinismu (Jochim 1994, 13). Tento způsob uchopení archeologické reality teoretickými prostředky, umožňujícími interpretaci nalezeného se v archeologii lovců a sběračů uchytil z několika důvodů. Mnohé z teoretických otázek mají povahu pochopení evolučních změn dlouhodobého charakteru (počátky řeči, umění, tvorba nástrojů, studium kognitivních procesů). Avšak výsostně používání těchto teorií v mladších obdobích paleolitu a mezolitu, kdy již k zásadním biologickým změnám u člověka nedochází, je spíše zvykem, který tak vždy zachycuje pouze jeden úhel pohledu na minulou realitu a jiným způsobem se brání. Teorie věnující se subsistenčním propočtům ve vztahu k lovcům a sběračům zcela vynechat nelze, protože toto bádání poskytuje důležitý rámec, který dává hranice úvahám teoretičtějšího charakteru a vytyčuje hranice, které jinak vytyčit nelze.

Prvním důležitým požadavkem na přesnost takového modelování je pochopitelně co nejlepší znalost minulého přírodního prostředí. Dále pak je důležité měřítko. Čím obecnější úvahy jsou, tím menší je nebezpečí, že budou chybné, naopak pokud zabíhají do detailů, je pravděpodobnost nepřesností poměrně velká. Ve vztahu ke středoevropskému prostoru lze říct, že ten je poměrně dobře známý jako celek. O některých oblastech je toho známo více, o některých méně, ale celková představa o podobě vegetace v minulosti, a tím i základních možnostech člověka v této krajině je poměrně přesná, pokud uvažujeme v měřítku širšího regionu. Data se mohou stát problematickými, zaměříme-li se na malý region (Pokorný 2011, 68). Dále je důležité pro modelaci vztahu ke krajině ekologicko-ekonomickým způsobem, zamyslet se nad pravděpodobnou skladbou potravy. Odhadovaná míra poměru zastoupení rostlinné a živočišné složky v jídelníčku je různá. Pro prostředí mírného pásma (35–55°) střední Evropy je pravděpodobné, že rostlinná složka představovala 60–80 % hmotnosti potravy, přičemž směrem k severu zřejmě byla více zastoupena masitá složka jídelníčku (Clarke 1976, 450). Produktivita jedlých druhů rostlin se však i v mírném pásmu různí, v rámci středoevropského prostoru je nejvyšší v případě listnatých lesů, výrazně nižší pak v případě lesů jehličnatých a vůbec nejnižší v horských oblastech (*ibid.*, 464). Právě této potenciální produktivitě potravy patrně odpovídala nepřímo úměrně také mobilita mezolitických populací,

s čímž koreluje i hustota archeologických nálezů v krajině (*ibid.*, 468).

Pro středoevropský mezolit představuje jeden z nejpromyšlenějších modelů práce M. Jochima (1994, 15), který kriticky přistupuje k jednotlivým veličinám takových modelů a snaží se nastínit představu přírodního prostředí ve vztahu k lovcům a sběračům v regionu JZ Německa v období závěru paleolitu až mezolitu. Úlohu archeologických modelů autor chápe hlavně ve snaze komplexně pochopit celkovou strukturu možných zdrojů a právě díky ní přistupovat ke vztahu člověka ke světu kolem něj. Autor má za to, že vzhledem ke zlomkovitosti archeologických pramenů je důležité uvažovat i o možných využitelných zdrojích, nikoliv pouze o těch s jistotou potvrzených (*ibid.*, 17).

Celková problematičnost ekologických modelů tkví v jejich upínání se na snadno měřitelné položky, jakými je potřebná nutriční hodnota potravy a její skladby a celkové opomíjení faktorů společenských i kulturních, které obvykle vztah člověka ke světu kolem něj ovlivňují zásadním způsobem (*ibid.*, 23). Ve střední Evropě lze na základě modelu M. Jochima pozorovat určité vlastnosti lidského chování, které vztah k přírodnímu prostředí indikují. Je to například schopnost využívat velmi široké spektrum kořisti (*ibid.*, 209–211), byť u rostlin je představa nejasná pro jejich špatnou archeologickou zachytitelnost. Sezóna, ve které byly určité lokality osídleny, je identifikovatelná pouze ve vybraných případech, a tak o této proměnné toho mnoho říct nelze. Z pohledu velikosti teritorií, v nichž se skupiny pohybovaly, se autor nevyjadřuje jednoznačně. Podle všeho je ale možné tvrdit, že i když byly skupiny patrně poměrně malé, existovala dobrá komunikační síť mezi nimi na poměrně velkém území (*ibid.*, 203). Určité prvky se zdají být kulturně a společensky dané v průběhu celého období mezolitu. Tyto přetrvávající koncepty se týkají hlavně polohy nálezů v krajině (*ibid.*, 223). Ale určité věci se měnily. Výrazný rozdíl je například ve směrech a vzdálenostech, odkud do studované oblasti byly dopravovány předměty. V mladší fázi mezolitu byly vzdálenosti větší a směrů bylo více, což svědčí o prohlubování informačních sítí mezi jednotlivými skupinkami (*ibid.*, 213). Celková představa o vztahu člověka k přírodnímu prostředí pro střední Evropu existuje a je do jisté míry použitelná i pro české prostředí. V teoretické rovině je důležité mít na paměti špatně uchopitelné kulturní/společenské prvky, které výrazně ovlivňovaly vztah lidí ke krajině. Tyto lze vyčíst hlavně z polohy nálezů v krajině, především ze statistického vyhodnocování jejich většího množství. Dále představuje důležitý rámec přírodního prostředí, z něhož byly těženy různé druhy potřebných komodit. V mezolitu lze v některých oblastech Evropy pozorovat značné rozdíly mezi jednotlivými

fázemi tohoto období, avšak pro Čechy je ještě pro zodpovědné vyslovení takových závěrů potřebné další studium zaměřené na vztah mezolitických lovců ke krajině kolem nich.

Pro archeologii lovců a sběračů jsou populárním nástrojem modely sídelních strategií minulých populací, ty však mají mnohá úskalí. Mnohé faktory (komunikace, vodní toky, vegetace, svažitost, neprůchodné terény) mohly zásadně ovlivňovat konkrétní trasy pohybu po krajině (Danielisová 2008). Pro mezolitické lovce a sběrače byly patrně zásadní hlavně vodní toky, které na jedné straně mohly představovat překážku v pohybu, ale také mohly být dobrým zdrojem obživy a pokud uvážíme existenci plavidel (Pickard – Bonsall 2004), tak mohly také suplovat komunikace. Celkově je možnost modelace pohybu mezolitických lovců a sběračů velmi diskutabilní, především kvůli torzovitému stavu dochování nálezových situací a pouze částečné znalosti přírodního prostředí.

Do modelování ještě kromě lidského faktoru, kterému vždy musíme přiznat určitou míru nepředvídatelnosti, a přírodního prostředí, které známe pouze částečně, vstupuje široká škála dalších problémů. Hranice modelu jsou různé, dány jsou především tím, jak úzce zaměřený je. Čím širší spektrum variant je možné do modelu zahrnout, tím je patrně bližší i pravěké realitě, nicméně příliš vágní modely pak přestávají být smysluplnými (Clarke 1972, 56). Zároveň je potřebné mít na paměti, že vždy jde pouze o jednu z možností a že kvalita modelu je závislá také na kvalitě vstupních informací (proto je nutné je podrobit pečlivé kritice) a také na zkušenosti tvůrce modelu.

Pro český prostor scházejí data umožňující popis pohybu mezolitických skupin po krajině. Nicméně po porovnání údajů z lépe známých regionů s tím, co víme o osídlení českého prostoru, je možné se alespoň v teoretické rovině zamyslet, jak se lidé po krajině pohybovali a jak je možné alespoň přibližně vymezit území, kde mohly působit jednotlivé skupinky lovců a sběračů. Identifikace lovecko-sběračských komunit v Čechách je prozatím (a patrně to tak i na dlouhou dobu zůstane) založena na výskytu převažujících kamenných surovin v tom kterém regionu. Stejně tak se i ze skladby surovinového spektra usuzuje na směr, kterým se v rámci sezónního pohybu ta která skupina vydávala.

V Čechách není možné stanovit velikost skupiny na základě přímých informací, např. z velikostí pohřebišť. Je možné vycházet jednak z nutné minimální velikosti skupiny, aby u ní nedocházelo k degenerativním změnám (skupina si 500 lidí, Stoczkowski 1987), na druhé straně z maximální velikosti skupiny, která se mohla na určitém území uživit. Pro Čechy se zvažuje hustota mezi 0,5–4 lidé na 100 km² (*ibid.*). Jako opora pak mohou sloužit data

z oblastí, kde je o velikosti a pohybu skupin po krajině přesnější představa. Pokud budeme vycházet z dřívějších propočtů (Rozoy 1999, 43; Vencl 1990), lze pro území Čech počítat s populací o velikosti 1000–5000 lidí. Tento odhad je však pouze přibližný, vychází hlavně z předpokládaného množství biomasy, kterou lze tušit v prostředí mírného pásma. Aby se tito lidé mohli uživit, předpokládá se, vycházející z pramenů etnoarcheologických, že po větší část roku žili i mezolitičtí lovci v menších skupinách/rodinách/rozšířených rodinách o velikosti 5–50 členů. Tyto skupiny byly exogamní a scházely se v regionálních společenstvech o velikosti 50–300 členů. Komunity byly částečně exogamní a několik takových regionálních skupin tvořilo svébytnou jednotku o velikosti 800–1500 lidí, která byla zcela endogamní (Vencl 1990, Stoczkowski 1987).

Jako příklad mezolitického regionu lze uvést Vysokomýtsko, které bylo předmětem mé dizertační práce (Čuláková 2015). Toto území, byť hustě osídlené, by samo o sobě bylo pro lovecko-sběračskou skupinu příliš malé. Vzhledem k poměrně výraznému zastoupení surovin z Moravy je pravděpodobné, že region pokračoval právě východním směrem. V případě etnoarcheologických pozorování je obvyklé, že se skupina schází do větší tlupy v teplejším období, obvykle na břehu velké řeky, nebo jezera (Stoczkowski 1987). Pro sledovaný region přichází do úvahy především Labe, případně některé ze zaniklých jezer v prostoru západní části východních Čech. V tomto období hojnosti bylo možné nějakou dobu pobýt ve větším shromáždění a utužit vztahy v regionální skupině. Zároveň je velmi pravděpodobné, že se skupinky lovců a sběračů scházely pouze na kratší čas, protože skupina tak velká, aby u ní nedocházelo k degeneraci, by se jen stěží uživila, pokud by zůstávala pohromadě po celý rok.

V případě východních Čech lze uvažovat o tom, že v teplé oblasti na jihovýchod od studovaného regionu, na dnešní Moravě, přežila skupina chladné období a potom se alespoň část vydala směrem na západ, přičemž v jarních a podzimních měsících se patrně zdržovala spíše v nižších nadmořských výškách a je pravděpodobné, že sledovala tahy ryb, resp. zvěře. V teplejších měsících pak lidé možná stoupali i do vyšších nadmořských výšek. V prostředí východních Čech jde pouze o domněnku, ale v případě jiných oblastí se podařilo tuto věc i prokázat. Důvody, proč lidé navštěvovali výše položená místa, mohly být různé. Mohlo jít o pouhou zvědavost, ale také o pronásledování zvěře, které lidi dovedlo do těchto končin. Vzhledem k přítomnosti polských surovin, je možné, že některé skupiny se do Polska ubíraly právě přes hřebeny Orlických hor (Čuláková 2015).

V případě výše uvedených příkladů ze všeho nejvíce jde pouze o úvahy. Jak konstatoval např.

M. Jochim (2003) ve střeoevropském prostoru je toho o mezolitické společnosti známo příliš málo, než aby bylo možné rekonstruovat způsob, jakým fungovala. Etnoarcheologické paralely se pro střeoevropské prostředí hledají obtížně. Přesto se těchto úvah nelze zcela vzdát.

Měli bychom vycházet z teze, že lovci a sběrači svou krajinu dokonale znali. Již od středního paleolitu se uvažuje o využití pastí pro lov drobných zvířat (Wadley 2010). Tento způsob lovu předpokládá schopnost dobré organizace času i práce, neboť bylo nutné pasti vhodně umístit, jejich umístění obměňovat a také nějak místa označit, aby je pak bylo možné znovu najít. V českém mezolitu je o lovu do pastí možné uvažovat především v případě nalezišť s vysokým zastoupením drobné kožešinové zvěře (Svoboda ed. 2003, 53). Ta mohla být nejspíše ulovena právě tímto způsobem, přičemž nedošlo k poškození kožešiny. Byť pasti nejsou pro období paleolitu a mezolitu obvykle doloženy přímo, plynou z úvah o jejich používání důležité závěry. Pro jejich efektivní využívání je potřebné jejich rozmístit v krajině velké množství a je důležitá znalost krajiny, aby se k nim byl člověk schopný vrátit. Podobně fungovaly také vrše, které byly často doplněné o poměrně složitý systém plůtků. Na rozdíl od pastí jsou vrše doloženy také přímo, např. z nalezišť v Británii, Finsku, Irsku i Srbsku (Dinu 2010; McQuade – O'Donnell 2007). Právě námaha spojená s budováním takových systémů předpokládá komplexní přístup k okolnímu prostředí a snahu o jeho efektivní využití. Navíc jde o první náznaky usedlejšího způsobu života po delší době¹, protože zvláště u konstrukcí spojených s využitím vrší je jednorázové používání přinejmenším nepravděpodobné.

Kromě konstrukcí spojených s lovem vypovídají o vztahu ke krajině významně také nálezy objektů spojených s obstaráváním rostlinné potravy. Nejvýraznějším prvkem jsou zásobní jámy, někdy ještě i s obsahem v podobě lískových oříšků (Verjux 2006). Tyto však zatím nemáme doloženy ze střední Evropy. Významným prvkem odrážejícím krajině utilitární vztah ke krajině je vypalování vegetace, které snad je doložené také z prostoru Čech (Cummings 2000). Nicméně jednoznačné doklady vypalování porostů člověkem bývají vždy částí odborné obce považovány za neprůkazné, protože mohly vzniknout i přírodně (Vencl ed. 2007, 129). Pro cílené vypalování porostu lovci a sběrači je dnes obtížné hledat paralely v etnografických pramenech. Vypalování porostů

je běžné u populací, které se alespoň částečně věnují zemědělství (Pospíšil 1997), ale u čistě lovecko-sběračských populací doloženo není. Nicméně ty dnes žijí v podmínkách, kde prakticky nejsou vhodné porosty k vypalování – arktické/subarktické pásmo, polopouště, pouště (Jelínek 2006). Význam vypalování spočívá v tom, že vypovídá mnohé o vztahu populací k okolní krajině. Jednak jasně ukazuje vazbu k místu, ale také je zjevné, že ten, kdo tento postup provozuje, má jasnou představu o tom, co od prostoru kolem sebe očekává. Lidé vědí, že pokud prostor vypálí, bude se tu dařit pro ně užitečným plodinám a tak i když efekt není okamžitý a na výsledek je nutné dlouho čekat, opakovaně prostor kolem sebe vypalují. Právě tento prvek je zjevným podpořením představy, že to, co považujeme za kulturní krajinu, má své kořeny přinejmenším v období mezolitu.

Dále vztah ke krajině odráží i ty doklady, které je možné spojovat s teritoriálním chováním. Jedna věc jsou různé kulturní okruhy, u těch není pravděpodobné, že by šlo o jednotné komunity. Je pravděpodobné, že teritoria konkrétních lovecko-sběračských skupin o nějakých 500 členech byla menší (Zvelebil 1996, 153). Teritorialita je v období mezolitu předpokládána, není nijak přímo doložena. Nicméně je vysoce pravděpodobná, protože nejsou známá lovecko-sběračská společenství, která by svá loviště neměla nijak ohrazená (Jordan 2008). Dokladem teritoriálního chování jsou ve střední Evropě především nálezy většího množství povražděných jedinců, zvláště pokud jde o průřez všemi věkovými kategoriemi (Vencl 1982). Zabitá skupinka mohla vniknout na cizí území, kde byla nemilosrdně pobita. Nebo mohlo jít o skupinu, která se stala obětí silnější komunity při rozšiřování svého teritoria. Z etnografických pramenů je známé, že vysoká míra násilí mezi skupinami byla u lovců mírného pásma běžná, jak je to doloženo hlavně v Severní Americe (Hoebel 1973). Archeologické bádání se však musí smířit s tím, že nelze odlišit násilí vnitroskupinové od násilí mezi skupinami (Vencl 1982). Jeden ze způsobů jak vyložit tyto násilné projevy, je právě teritoriální chování.

S teritorialitou mohou souviset také značky na stromech, ty jsou však ve střední Evropě doloženy pouze pro období mnohem mladší (Dreslerová – Mikuláš 2010). Je však možné, že byly používány také v období mezolitu. Ze severní Evropy jsou známy doklady skalních rytin sloužících jako orientační body (Sognnes 2001, 97), proto je možné, že v Evropě takto mohly fungovat právě značky na stromech.

Konečně důležitým prvkem, který je nutno zohlednit, pokud se zamýšlíme nad vztahem člověka ke krajině kolem něj, je samotná poloha tábořišť v krajině. V dobře prozkoumaných regionech, jakými jsou např. severní Čechy, nebo jihozápadní Němec-

¹ Za první doklady usedlého způsobu života je možné považovat některé mladopaleolitické kultury, např. moravský pavlovien (Svoboda a kol. 2009, 185), toto usedlé osídlení však bylo vázáno na tahy velké zvěře, zatímco mezolitičtí lidé využívali krajinu kolem sebe mnohem komplexněji.

ko, je možno vyčlenit skupinu tzv. centrálních míst. Tyto polohy se vyznačují vysokou mírou komplexity, opakovaným využíváním a umístěním u výrazných krajinných dominant. V případě severních Čech jde hlavně o větší převisy, často pochopitelně situované u výrazných skalních útvarů (*Svoboda ed. 2003*, 89–91). V případě jihozápadního Německa se tato centrální místa vyskytují hlavně u jezer, např. Pfrunger Ried, Federsee (*Jochim 2006*).

Právě důležitost výrazných míst v krajině je patrně klíčem k pochopení vztahu mezolitiků ke světu kolem nich. Je možné jejich význam vykládat čistě utilitárně, ale vzhledem k tomu, jak kulturní tvor člověk je, do jak velké míry se v našem chování odráží to, v čem jsme vyrostli, jak obtížné je pro nás často do hloubky pochopit jiný možný výklad světa kolem, přijmout byt na chvíli jiné zvyklosti, než jsou ty „naše“ ..., z těchto důvodů je pravděpodobné, že i když ekonomický význam centrálních míst byl nepochybně důležitý, podílela se na jejich výběru a hlavně utvářela jejich centralitu také složka kulturní.

Jak tedy mezolitičtí lovci a sběrači krajinu kolem sebe vnímali? Co o tom můžeme říct z dostupných dat? I pokud bychom mohli s *T. Ingoldem* (2000, 60) tvrdit, že jejich vztah ke krajině se podobal tomu, co víme o lovcích a sběračích dneška a lidé sami sebe vnímali jako integrální součást tohoto světa, je zřejmé, že tento vztah byl složitý a poměrně komplexní. Vztah ke konkrétním místům je patrný hlavně u výraznějších dominant, jako jsou jezera (*Jochim 2006*) nebo výrazné převisy (*Svoboda ed. 2003*, 89–91). Tato místa mají velkou míru komplexity a právě z ní je možné usuzovat na jejich význam. Ten je pochopitelný i dnes, kdy nás mnohé přírodní výtvořky svou monumentalitou dovedou ohromit. V případě výrazných vrchů a skalních útvarů lze s tímto účinkem počítat i u minulých populací. U jezer se pak ještě pojí s dobrým zdrojem obživy. Konečně jsou patrné i prvky přímého vztahu k určité konkrétní části krajiny, ať už jde o ne velmi průkazné, ale přítomné projevy teritoriality.

Konečně přístup skupiny k „její“ krajině byl mnohdy poznamenán také schopností utvářet si ji podle svých představ, nebýt pouhým pozorovatelem divů přírody, ale jejich přímým tvůrcem. Mezolitický člověk se nepochybně ke krajině kolem sebe vztahoval, avšak činil to jinak než my. Jednou z cest, jak pochopit vnímání světa mezolitického člověka, je nepochybně umění. Správné pochopení a interpretace tohoto prvku je však obtížné a výsledky křehké, přesto právě v obrázcích je nepochybně ukrytý jeden ze stěžejních klíčů, jak vnímat svět v minulosti (*Płonka 2003*, 190). Zatím známe jen vůdčí osy tohoto vztahu, ale zamýšlení nad nimi nám pomáhá pochopit archeologická data, s nimiž pracujeme.

Summary

Article reflect a question of the relationship between mesolithic people and the world around them. First is mentioned duality of the nature and culture which is deeply rooted in the understanding of the nature how it is usually presented in archaeological papers. It is not likely that hunter-gatherer societies have seen the world around them as dual as we do. It is more probable, that they understood themselves as part of the world around them and they were connected with it much more closely than we are.

There are two main approaches how archaeology try to trace relationship between people and their environment. At the one hand there are archaeologists try to figure out how could people exploit the nature without harming it. These models are usually based on the very good knowledge of the natural environment. And through this pattern they are trying to understand relationship between people in the past and world around them. Second main group of different approaches contains theoretical concepts which are often based in different disciplines and try to apply philosophical, sociological or economical points of view.

From these different views are originating many different models. Here are shown some points of man-nature relationship which are based on the data from central Europe and especially Eastern Bohemia. We could sum up this information and claim that people knew very well the world around them, they were able to use various sources which were given to them and at the other hand they had seen themselves as an inseparable part of this world.

Literatura

- Clarke, D. L. 1972:* Models and paradigms in archaeology. In: D. L. Clarke (ed.): Models in archaeology. London, 1–60.
- Cummings, G. 2000:* FIRE! Accidental or strategic use of fire in the Early Mesolithic of the eastern Vale of Pickering. In: R. Young (ed.): Mesolithic Lifeways. Leicester, 75–85.
- Čuláková, K. 2015:* Příspěvek k poznání Mezolitického osídlení Čech. Rukopis dizertační práce. Ústav pro archeologii, FF UK, Praha.
- Danielisová, A. 2008:* Praktické problémy spojené s modelováním pohybu pravěkou kulturní krajinou. In: J. Macháček (ed.): Počítačová podpora v archeologii 2. Brno, 110–119.
- Descartes, R. 2003:* Meditace o prvním filozofii. Praha.
- Dinu, A. 2010:* Mesolithic fish and fishermen of the Lower Danube (Iron Gates). Documenta Praehistorica 37, 299–310.
- Dreslerová, D. – Mikuláš, R. 2010:* An early medieval symbol carved on a tree trunk: pathfinder or territorial marker? Antiquity 86, 1067–1075.
- Hoebel, E. A. 1973:* The Law of the Primitive Man. New York.
- Ingold, T. 1993:* The Temporality of the Landscape. World Archaeology 25/2, 152–174.
- Ingold, T. 2000:* The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. London.
- Jelínek, J. 2006:* Střecha nad hlavou: kořeny nejstarší architektury. Brno.
- Jochim, M. 1998:* A Hunter-Gatherer Landscape. London.
- Jochim, M. 2003:* Regionalism in the Mesolithic of Southern Germany. In: L. Larsson (ed.): Mesolithic on the Move. Oxford, 323–330.

- Jochim, M. 2006:* Settlement variability in the Early Mesolithic of Southwestern Germany. In: C. J. Kind (ed.): After the Ice Age – Settlements subsistence and social development in the Mesolithic of Central Europe. Stuttgart, 175–180.
- Jordan, P. 2006:* Analogy. In: C. Conneller – G. Warren (eds.): Mesolithic Britain and Ireland: new approaches. Stroud, 83–100.
- Jordan, P. 2008:* Hunters and Gatherers, In: R. A. Bentley – H. D. G. Maschner – C. Chippindale: Handbook of Archaeological Theories. Plymouth, 447–465.
- Kind, C. J. 2006:* Settlement and Subsistence in the Mesolithic Sites of Siebenlinden, Southwest Germany. In: S. J. Kind: After the Ice Age – Settlements subsistence and social development in the Mesolithic of Central Europe. Stuttgart, 251–260.
- McQuade, M. – O'Donnell, L. 2007:* Late Mesolithic fish traps from the Liffey Estuary, Dublin, Ireland. *Antiquity* 313, 569–584.
- Pickard, C. – Bonsall, C. 2014:* Mesolithic and Neolithic shell middens in western Scotland: a comparative analysis of shellfish exploitation patterns. In: M. Roksandic – S. Mendonça – S. Eggers – M. Burchell – D. Klokler: The Cultural Dynamics of Shell Middens and Shell Mounds: a worldwide perspective. Albuquerque, 251–353.
- Okkonen, J. 2007:* Archaeological investigations at the Sami sacrificial site of Ukonsaari in lake Inari. *Fennoscandia Archaeologica* 24, 29–38.
- Płonka, T. 2003:* The Portable Art of Mesolithic Europe. Wrocław.
- Pokorný, P. 2011:* Neklidné časy. Praha.
- Pospíšil, L. 1997:* Etnologie práva. Praha.
- Reybrouck, D. van 2012:* From primitives to primates. A history of ethnographic and primatological analogies in the study of prehistory. Leiden.
- Rozoy, J. G. 1999:* Le mode de vie au Mésolithique. In: A. Thévenin – P. Bintz: L'Europe des derniers chasseurs. Épipaléolithique et Mésolithique. Actes du colloque international U. I. S. P. P. Grenoble 1995. Grenoble, 39–50.
- Sognes, K. 2001:* Prehistoric Imaginery and Landscapes. Oxford.
- Stoczkowski, W. 1987:* The Mesolithic Society. In: J. K. Kozłowski – S. K. Kozłowski: New in Stone Age Archaeology. Warsaw, 85–114.
- Svoboda, J. (ed.) 2003:* Mezolit severních Čech. Brno.
- Svoboda, J. a kol. 2009:* Paleolit Moravy a Slezska. Brno.
- Tilley, Ch. 1994:* A Phenomenology of the Landscape: places, paths and monuments. London.
- Vencl, S. 1982:* K otázce zániku sběračsko – loveckých kultur. Problematika vztahů mesolitu vůči neolitu a postmesolitických kořistníků vůči mladším pravěkým kulturám. *Archeologické rozhledy* 34, 648–694.
- Vencl, S. 1990:* K otázkám časoprostorových rozdílů v intenzitě paleolitických a mezolitických osídlení ve střední Evropě. *Památky archeologické* 81, 448–457.
- Vencl, S. (ed.) – Fridrich, J. 2007:* Archeologie pravěkých Čech 2. Paleolit a mezolit. Praha.
- Verjux, C. 2006:* Trous de combustion, fosses-dépotoir et autres structures en creux antérieures au Néolithique en Europe. In: M. C. Frère Sautot: Des trous... Structures en creux pré- et protohistoriques. Montagnac, 457–471.
- Wadley, L. 2010:* Were snares and traps used in the Middle Stone Age and does it matter? A review and a case study from Sibudu, South Africa. *Journal of Human Evolution* 58/2, 179–192.
- Žvelebil, M. 1996:* Farmers our ancestors and the identity of Europe. In: P. Graves-Brown – S. Jones – C. Gamble: Cultural identity and archaeology. London, 145–165.

Mgr. Katarína Čuláková, Ph.D.

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

E-mail: culakova@arup.cas.cz